

Urszula WRÓBLEWSKA

## Patriotyzm Tatarów polskich na przestrzeni dziejów

### Początki osadnictwa

Większość Tatarów wywodzi się od walecznych i dzielnych wojowników, których pod swą chorągiew zjednoczył Czyngis Chan w 1202 roku<sup>1</sup>. Tatarami określono wojska mongolskie, pomimo że sami Tatarzy stanowili tam tylko pewną część stepowców<sup>2</sup>. Rozrastające się wielkie imperium zaczęło swoim zasięgiem obejmować połowę Azji i całą Europę Wschodnią, a najazdy mongolskie pustoszyły również ziemie Rzeczypospolitej<sup>3</sup>. Po śmierci wielkiego wodza imperium zaczęło przeżywać kryzys i zostało podzielone na niezależne chanaty (Wielki Chanat, Chanat krymski, kipczacki, turkiestański, perski oraz Złotą Orde)<sup>4</sup>. Konflikty wewnętrzne o władze doprowadziły do licznych wojen i w efekcie część ludności zaczęła emigrować w kierunku zachodnim na tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na dzikiej i nieokreślonej ziemi litewskiej Tatarzy znaleźli schronienie, a książęta litewscy zyskali sojuszników przeciw Zakonowi Krzyżackiemu<sup>5</sup>. Książę Witold znając i ceniąc możliwości, oraz zdolności wojskowe Tatarów celowo osiedlał całe oddziały rodowo-plemienne wzdłuż granicy żmudzkiej i w pobliżu warownych zamków i grodów takich jak: Troki, Wilno, Kowno, Lida, Nowogródek, Grodno<sup>6</sup>. Nadając ludności tatarskiej ziemię, na której mogli budować meczety w swoich koloniach, uznając ich prawa rodowe oraz tytuły szlacheckie, zobowiązywał ich na równi z całą szlachtą Wielkiego Księstwa Litewskiego do służby wojskowej i dostarczania ze swej posiadłości określonej liczby koni na wyprawy wojenne<sup>7</sup>.

Witold odnosił się do Tatarów bardzo życzliwie i umiał ich silnie przywiązać do siebie. Uznany został za pierwszego twórcę osadnictwa tatarskiego i za to był czczony przez osadników, którzy widzieli w nim najlepszego chana „Nie mamy sławnej pamięci Witolda.! On nam nie kazał zapomnieć o Proroku, a my do świętych miejsc

<sup>1</sup> S. Kałużynski, *Tajna historia Mongołów*, Warszawa 1970, s. 88.

<sup>2</sup> J. Tyszkiewicz, *Tatarzy na Litwie i w Polsce*, Warszawa 1989, s. 59.

<sup>3</sup> W. Zatorski, *Pierwszy najazd mongolski na Polskę w latach 1240-1241*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, t. 9, 1937, nr 2, s. 175-237.

<sup>4</sup> T. Manteuffel, *Historia Powszechna Średniowiecza*, Warszawa 1994, s. 261.

<sup>5</sup> M. Konopacki, *O muzułmanach polskich*, „Przegląd Orientalistyczny”, Warszawa 1962.

<sup>6</sup> S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, Gdańsk 2000 (reprint), s. 11.

<sup>7</sup> Prawa takie nie dotyczyły jeńców, których chrzczono.

oczy obracając, tak jego imię powtarzaliśmy jak naszych kalifów. Na szable nasze przysięgliśmy, że kochamy Litwinów (...) i że ten piasek, ta woda i te drzewa są nam wspólne. Nasze dzieci wiedzą o nim, a nad słonemi jeziorami (w Krymie) i w Kipczaku wiedzą, że my w waszym kraju nie jesteśmy cudzoziemcami”<sup>8</sup>. Poczucie bezpieczeństwa i uznania było dla Tatarów podstawą do przyjęcia ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego jako ziemi ojczystej, wobec której prawnie zobowiązani byli służyć. Wojska tatarskie brały udział w walkach z Krzyżakami w latach 1409-1411 i w bitwie pod Grunwaldem. Po bitwie grunwaldzkiej część wojów ordyńskich pozostała już na zawsze w granicach Litwy<sup>9</sup>.

### Czasy próby

Tatarzy należący wyłącznie do stanu żołnierskiego, posługujący się różnymi dialektami języka kipczackiego poprzez przyjmowanie za żony chrześcijanki już w XVI wieku zatracili język ojczysty. Natomiast język arabski stał się dla nich wyłącznie językiem liturgicznym, używanym w czasie nabożeństw oraz do czytania KORANU<sup>10</sup>. Postawa patriotyczna wynikała raczej z obowiązku prawnego służenia w wojsku niż z wewnętrznej potrzeby i chęci. Patriotyzm jest najczęściej możliwy do zweryfikowania podczas sytuacji kryzysowych i zagrażających krajowi. Wydarzenia historyczne w XVII wieku zweryfikowały postawę patriotyczną wśród Tatarów. Otóż, już w latach 1672-1678 część chorągwi tatarskich przeszła na stronę turecką, co w literaturze i powszechnie w historii zwykło się określać jako „bunt Lipków”<sup>11</sup>. Wojska tatarskie, które służyły Rzeczypospolitej były wojskami zaciężnymi, którym skarb państwa miał wypłacać żołd. Rozgoryczenie Tatarów było tym silniejsze, że zaczęto na ich stan ziemiańsko – żołnierski nakładać podatki, z których na mocy wcześniejszych przywilejów byli zwolnieni. Pomimo że król próbował załagodzić sytuację poprzez obietnice i „listy pochwalne”, to w efekcie niedotrzymanie przyrzeczeń doprowadziło do buntu. Chorągwie rotmistrza Samuela Murzy Koryckiego oraz Daniela Szablowskiego z „desperacji, że ich pokrzywdzono w zasługach i na dwóch nic nie dano komisjach, udali się pod protekcję sułtana (...) jako już nie taka Polska jaka była przedtem”<sup>12</sup>. Sytuacja podzieliła ludność tatarską, na związanych ze sprawą polską i drugich, którzy wybrali emigrację. Dopiero zabiegi Jana III Sobieskiego doprowadziły do uregulowania spraw finansowych i powrotu części Tatarów do wojsk Rzeczypospolitej po złoże-

<sup>8</sup> T. Czacki, O Tatarach, *Pomniki historii i literatury polskiej*, t. II, Kraków 1835, s. 95-96.

<sup>9</sup> P. Borawski, A. Dubliński, *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*, Warszawa 1986, s. 19.

<sup>10</sup> S. Szapszał, *O zatraceniu języka ojczystego przez Tatarów w Polsce*, „Rocznik Tatarski”, t. I, Wilno 1932, s. 34-46.

<sup>11</sup> Tatarzy zamieszkujący Podole i Wołyń zaczęli określać siebie jako Lipkowie.

<sup>12</sup> S. Kryczyński, *Bej barski. Szkic z dziejów Tatarów polskich w XVII w.*, „Rocznik Tatarski”, t. II, Zamość 1935, s. 267.

niu wcześniejszej przysięgi na wierność królowi. Jako rekompensatę finansową nadano Tatarom dobra w ekonomii grodzieńskiej, brzeskiej i kobryńskiej, a do naszych czasów przetrwały osady w Bohonikach i Kruszynianach<sup>13</sup>. Wojska tatarskie weszły również w skład armii Jana III Sobieskiego i brały czynny udział w kampanii wiedeńskiej. Król był bardzo zadowolony z postawy Tatarów w walce ze współwyznawcami – Turkami, gdyż „poczciwie i wiernie się sprawują” – tak oto pisał do ukochanej żony o wcześniejszych buntownikach. Tatarzy udowodnili swoją lojalność wobec króla i Polski. Od „buntu Lipków” w historii Tatarów nie pojawił się już więcej moment, kiedy ulegną i przeciwstawią się Rzeczypospolitej. Tatarów nie zabrakło także w powstaniu kościuszkowskim. Pułki tatarskie pod komendami pułkownika Mustafy Baranowskiego i generała Józefa Bielaka, Mustafy Achmatowicza walczyły w obronie Ojczyzny. Okres napoleoński rozbudził w społeczeństwie nadzieje na odzyskanie niepodległości, a Tatarzy zdołali utworzyć szwadron tatarski w armii polskiej<sup>14</sup>. Swoje dzieje już na stałe związali z Rzeczpospolitą. Tatarzy brali również czynny udział w walkach powstańczych w roku 1831 i w powstaniu styczniowym 1863. To, co motywowało ich do walki za Ojczyznę była „ziemia polska, a na niej mogiły naszych przodków”<sup>15</sup>.

Wiek XX zastał Tatarów nieco osłabionych w wyniku licznych wojen i pogarszającej się sytuacji życiowej. Rewolucja 1905 roku dała Tatarom impuls do działania. W Wilnie z inicjatywy Olgierda Kryczyńskiego powołano Litewsko-Muzułmańskie Stowarzyszenie, które za główny cel stawiało sobie niesienie pomocy ubogim muzułmanom. Tatarzy uczestniczyli również w pracach nad powstaniem PPS-u. Aktywnie w działalność niepodległościową zaangażował się Aleksander Sulkiewicz<sup>16</sup>, który stał się zaufanym współpracownikiem J. Piłsudskiego. Aleksander Sulkiewicz, jako pracownik komory celnej, ułatwiał przemyt bibuły, pomagał konspiratorom w przekraczaniu granicy. Dzięki niemu udało się przewieźć do Lipniszek maszynę drukarską, na której zaczęto drukować ROBOTNIKA. Jako jeden z organizatorów przygotował ucieczkę Piłsudskiego ze szpitala w Petersburgu<sup>17</sup>. Pomimo szwankującego zdrowia, jako pięćdziesięciolatek zgłosił się do Piłsudskiego, aby wcielił go w szeregi Legionów. Kiedy wahano się czy go przyjąć powiedział: „Jestem mahometaninem, pochodzę z bitnego rodu; Sulkiewicz dowodził chorągwią jeszcze pod Wiedniem, cóż moi przodkowie powiedzą, gdy stanę przed nimi, a oni zapytają – gdzieś służył, jakieś walczył w czasie wielkiej wojny – ja im zaś odpowiem, że byłem w intendenturze. Nie mogę, polscy muzułmanie to

<sup>13</sup> Idem, *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, Gdańsk 2000 (reprint), s. 27.

<sup>14</sup> Organizatorem był pułk. Mustafa Achmatowicz, Joachim Murza Korycki i Samuel Ułan, w wojsku polskim służyło 250 Tatarów, kiedy ludność muzułmańska mieszkająca na zachód od Narwi i Bugu liczyła 2 500.

<sup>15</sup> M. Konopacki, *O muzułmanach polskich*, „Przegląd Orientalistyczny” 1962, nr 3 (43).

<sup>16</sup> Por.: J. Kaden-Baranowski, *Z frontu legionowego. Aleksander Sulkiewicz*, „Rząd i wojsko”, Warszawa 1916, nr 2, s. 3; L. Kryczyński, *Aleksander Sulkiewicz (Czarny Michał, 1867-1916)*, „Rocznik Tatarski”, t. I, Wilno 1932, s. 228-240; U. Wróblewska, *Etos wychowania tatarskiego na przykładzie Aleksandra Sulkiewicza*, [w:] *Ideale wychowania i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku*, E. J. Kryńska (red.), t. I, Białystok 2006, s. 242-252.

<sup>17</sup> A. Garlicki, *U źródeł obozu belwederskiego*, Warszawa 1983, s. 106-109.

ludzie wierni<sup>18</sup>. W 1916 roku zmarł podczas patrolu, niosąc pomoc rannemu podpułkownikowi Kocowi, oddając najcenniejszą ofiarę w obronie Ojczyzny – życie. Służba wojskowa była niezwykle ważna dla Tatarów, gdyż przez wieki było to ich podstawowe zajęcie. Tatarzy w pełni popierali Józefa Piłsudskiego i wpisywali się w koncepcje legionowego patriotyzmu. Patriotyzm ów zakładał odzyskanie niepodległości poprzez czyn zbrojny i przypisywał decydującą rolę wojsku. Tatarzy aktywnie uczestniczyli w walkach w czasie pierwszej wojny i w wojnie polsko-bolszewickiej, walcząc o niepodległość Polski.

### **Patriota i obywatel**

Wydarzenia w 1918 roku pozwoliły ożyć nadziejom i urealnić marzenia. Odradzająca się Polska miała przed sobą podstawowe zadanie, jakim było zespolenie w jeden organizm trzech części kraju zróżnicowanych pod względem politycznym, społecznym i gospodarczym. Zadanie wydawało się szczególnie trudne z racji połączenia ziem, które przez przeszło 125 lat były pod wpływem trzech różnych zaborców, którzy – jak wiemy – stosowali wobec nich różną politykę. Zmienił się również charakter patriotyzmu. Chodziło już nie o odzyskanie niepodległości, ale o jej zachowanie i umocnienie pozycji państwa polskiego na arenie międzynarodowej.

Okres II Rzeczypospolitej dla mniejszości tatarskiej był czasem wyjątkowym, zaszczytna przeszłość ułatwiła i pozwoliła im budować nową przyszłość. W dwudziestoleciu międzywojennym Tatarzy swoją odrębność kulturową tworzyli na płaszczyźnie religijnej, ale wówczas też inteligencja tatarska zaczęła poszukiwać różnic, odwołując się do przeszłości i etniczności tatarskiej. Była to już wtedy grupa niezbyt liczna (około 5 tys.) i w znacznym stopniu zasymilowana, niewykazująca żadnych dążeń separatystycznych. Tatarzy nie stanowili więc zagrożenia wewnętrznego dla państwa, ale raczej potwierdzali tolerancyjny stosunek władz państwowych do mniejszości wyznaniowych<sup>19</sup>. Ich liczne zasługi w czasie działań wojennych, szczególnie podczas walk z bolszewikami w 1920 roku i lojalność wobec J. Piłsudskiego potwierdzały ich przywiązanie do Polski i ułatwiały im rozwój kulturowy. Rząd polski również dostrzegał korzyści ze współpracy ze społecznością tatarską, która z racji swoich uwarunkowań kulturowych i religijnych pełniła rolę pomostu między Polską a krajami Orientu.

Polski etos w II Rzeczypospolitej odwoływał się do idei suwerenności narodu i państwa polskiego przez zachowanie jego niepodległości i rozwój państwa. Wówczas wykreowano też tatarską mitologię, odwołując się do czynów żołnierskich nace-

<sup>18</sup> J. Kaden-Baranowski, *Z frontu legionowego*. Aleksander Sulikiewicz, „Rząd i wojsko”, Warszawa 1916, nr 2, s. 3.

<sup>19</sup> W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 231.

chowanych bohaterstwem i patriotyzmem. Podkreślano i szczególnie akcentowano znaczenie i rolę grupy tatarskiej w dążeniu do suwerenności i niezawisłości państwa polskiego. Przywoływanie czynów bohaterów walczących z męstwem i wielką odwagą w pełni oddanych swojej przybranej ojczyźnie miało skonsolidować społecznie podzielnych Tatarów i jednocześnie umocnić ich związki z „polskością”.

Kontynuacją tatarskich bohaterskich tradycji żołnierskich było powołanie w 1936 roku I Szwadronu Tatarskiego w 13 Pułku Ułanów Wileńskich. Pomimo tego że służyli w nim nie tylko żołnierze muzułmańscy to dla społeczeństwa szwadron tatarski był powodem do dumy, ponieważ ponownie w wojsku polskim służyli żołnierze spod znaku orła i półksiężyca. W celu podkreślenia tatarskiego rodowodu żołnierze nosili na proporczykach kołnierzy mundurowych półksiężyc z gwiazdą. Społeczność tatarska wspólnym nakładem finansowym przygotowała buńczuk, nawiązujący do wzorów starotatarskich. Każde spotkanie ludności z ułanami tatarskimi było silnym przeżyciem i dostarczało Tatarom wielu wzruszeń<sup>20</sup>.

Również młodzież tatarska zorganizowała tatarskie drużyny strzeleckie. Związek Strzelecki, jako kontynuator tradycji legionowych, realizował stworzony przez J. Piłsudskiego ideał wychowania obywatela – żołnierza<sup>21</sup>. „(...) Zadaniem wychowania obywatelskiego jest budzić i ugruntować w charakterze obywateli zrozumienie potrzeb państwa i budzić to poczucie obowiązków w taki sposób, który by nakazywał jak najpiękniejsze wykonywanie powinności na rzecz państwa, nawet za cenę własnych przyjemności i zysków”<sup>22</sup>.

Tatarska drużyna w Nowogródku<sup>23</sup> składała się z pododdziału żeńskiego i męskiego, liczyła 40 osób, a komendantem był Emir Bajraszewski. Druga drużyna uformowała się w Słonimiu pod dowództwem ppor. rez. Jakuba Szehidewicza<sup>24</sup>. Strzelcy na rękawie munduru nosili wyróżniającą ich odznakę żółtego półksiężyca z gwiazdą na zielonym tle. Młodzież wykazywała się poczuciem godności narodowej, przy jednoczesnym poczuciu dumy z czynów bohaterskich swoich przodków. W Związku Strzeleckim doceniano potrzebę rozbudzenia w młodzieży uczuć patriotycznych do Polski, przy jednoczesnym zachowaniu tradycji i odmiennego wyznania.

Z jednej strony zauważamy jak Tatarzy włączają się w budowanie wspólnej silnej i niepodległej Polski, ale możemy dostrzec również jak ważna staje się dla nich praca na rzecz własnej społeczności.

Działania związane z kwestiami religijnymi były niezwykle ważne i doceniane przez Tatarów, dla których wyznanie było podstawowym i znaczącym wyróżnikiem kreującym tożsamość kulturową. Jednak na gruncie ruchów narodotwórczych i nacjonalistycznych, które obejmowały niemal całą ówczesną Europę zaczął rów-

<sup>20</sup> Ułani w gościnie u Tatarów, „Życie Tatarskie”, Wilno 1937, nr 4, s. 1-6.

<sup>21</sup> A. Zakrzewska, *Józef Piłsudski – inicjator i przywódca ruchu strzeleckiego*, [w:] *Idealy wychowania...*, E. J. Kryńska (red.), op. cit., s. 216-230.

<sup>22</sup> M. Golka, *O ideał wychowawczy obywatela*, „Strzelec” 1929, nr 45, s. 7.

<sup>23</sup> „Życie Tatarskie”, Wilno 1936, nr 12, s. 278.

<sup>24</sup> „Życie Tatarskie”, Wilno 1934, nr 9, s. 13.

niez wśród społeczności tatarskiej pojawiać się nurt, zmierzający do wyróżniania się nie tylko ze względu na religię, ale odwołujący się do historii i przeszłości przodków.

Głównym celem działalności kulturalno-oświatowej stała się praca, aby podnieść poziom kultury moralnej i materialnej Tatarów<sup>25</sup> i oscylowała wokół tradycji, zwyczajów oraz zagadnień związanych z etnicznym charakterem grupy odwołując się do świadomości historycznej. Za cele zawarte w statucie Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej z 1925 roku przyjęto: 1) Popieranie interesów ekonomicznych, kulturalnych i zawodowych Tatarów polskich; 2) Zakładanie szkół, bibliotek i świetlic; 3) Wydawanie własnych publikacji; 4) Zajmowanie się najuboższą częścią ludności tatarskiej przez tworzenie dla niej domów opieki społecznej i tanich jadłodajni. Patriotyzm Tatarów łączył miłość do Ojczyzny z własną tradycją, ale jednocześnie swoją odrębnością. Nieustannie dążono do zachowania odrębności etnicznej i zachowania pewnych indywidualnych cech narodowych, które przetrwały w państwie o dominującym wpływie kultury zachodniej. „(...) Najbardziej zależy mi na tym, aby Tatarzy w Polsce jak najdłużej zachowali poczucie swego azjatyckiego pochodzenia i żeby nie wynikało ono wyłącznie z praktyk religijnych (...)”<sup>26</sup>. Jednocześnie działacze tatarscy akcentowali miłość i przywiązanie Tatarów do Polski: „(...) trzeba pamiętać, że dobro nasze polega na kulturze, zachowaniu pięknych tradycji tatarskich, którymi są: wysoka moralność i wierność Islamowi a także miłość ku naszej przybranej ojczyźnie Polsce”<sup>27</sup>.

Okres międzywojenny był etapem szczególnym w etnicznym odrodzeniu grupy i prawdopodobnie dlatego obecnie Tatarzy odwołują się i czerpią wzorce z działalności społeczeństwa tatarskiego przed drugą wojną światową. W tym czasie można zauważyć wiele zaplanowanych i celowych działań podejmowanych przez inteligencję tatarską w celu podkreślenia miłości i lojalności do Polski przy jednoczesnym zaznaczeniu swojej odrębności. Niestety ten rozkwit pracy kulturalno-oświatowej oraz wychowawczej przerwał rok 1939.

Tatarom kolejny raz w historii Polski przyszło zdawać egzamin z patriotyzmu. Żołnierze tatarscy przelewali swoją krew na wszystkich frontach II wojny światowej. Wielu straciło życie w walkach zbrojnych, wielu też nie wróciło do Polski, znajdując śmierć w lasach Katynia, w obozach Starobielska i Ostaszkowa. Zakończenie wojny nie było czasem spokoju dla społeczności tatarskiej. Przesunięcie granic po 1945 roku zmusiło Tatarów do podjęcia ważnej decyzji – czy pozostać w swoich rodzinnych gniazdach, ale poza granicami Polski czy też wyjechać i budować wszystko od początku w nowym miejscu, ale w swojej ojczyźnie? Na przesiedlenie na Ziemię Odzyskane zdecydowało się około 2 tysięcy osób<sup>28</sup>. Tatarzy wyjeżdżając utracili większość spuścizny historycznej – cmentarze, meczety, miejsca wspomnień, miejsca, gdzie spoczął zakłęty duch wojowników.

<sup>25</sup> S. Tuhan-Baranowski, *Cel pracy społecznej*, „Życie Tatarskie” 1937, nr 10, s. 1.

<sup>26</sup> O. N. M. Kryczyński, *Z ruchu kulturalno oświatowego wśród polskich Tatarów*, Wilno 1929, s. 15.

<sup>27</sup> „Życie Tatarskie” 1936, nr 9, s. 206.

<sup>28</sup> A. Miśkiewicz, *Tatarska legenda*, Białystok 1993, s. 11.

Postawę patriotyzmu Tatarzy budowali w oparciu o wspólną przeszłość i walkę o dobro Ojczyzny, jednocześnie nie rezygnując ze swojej „inności”. Oddanie się sprawie polskiej przez tyle wieków ukształtowało w nich postawę miłości i lojalności wobec Polski, chociaż nigdy nie zapominali o swoim pochodzeniu. Tatarzy stanowią przykład, że można być patriotą, pozostając jednocześnie zawsze innym niż reszta tych, którzy kochają tę samą Ojczyznę i są jej oddani.

